

КАУНАКЧА

1. (1995) *Tarama Sözlüğü-III (E-I)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

2. (2011) *Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II*. Bişkek: Avrasya Press.

3. (2011) *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

4. Caferoğlu, A. (1968) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

5. Clouston, Sir G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

6. Ercilasun, A.B.-Akkoyunlu, Z. (2014) *Kâşgarlı Mahmud Divânu Lugâti 'l-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

7. Karaağaç, G. (2018) *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit.

8. Cakırov, I.-Turusbekov, S.- Mayrıkov, D. (1955) *Kırgız Tilinin Grammatikası. 1. Bölük*. Frunze: Kırgızokuumambas.

9. Dıykanov, K.-Kudaybergenov, C. (1957) *Kırgız Tilinin Morfolojiyası (Kol Cazma Ukugunda)*. Frunze: _____.

10. (1958) *Azırkı Kırgız Adabiy Tili (2. Bölüm)* Frunze: Kırgızokuumambas.

11. Ediskun H. (1988). *Türk Dilbilgisi. Ses Bilgisi-Biçim Bilgisi-Cümle Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

12. Çotuksöken, Y. (1991) *Türkçe'de Ekler-Kökler-Gövdeler*. İstanbul: Cem Yayınevi.

13. İmer, K.-Kocaman, A.-Özsoy, A.S. (2011) *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

14. Gülensoy, T. (2015) *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

УДК: 81.13

DOI 10.35254/bhu/2022.61.66

Ali Çelik,

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
Doktora Öğrencisi
ali.celik@manas.edu.kg
Orcid: 0000-0002-4963-1423

**İKİ SESLİ ORTAK KÖK FİLLERDE ANLAM PARALELLİKLERİ
(MUKADDİMETÜ'L-EDEB, KIRGIZCA VE TÜRKÇE TEMELİNDE)**

Özet

Kırgızca ve Türkçedeki iki sesli (VK ve KV) ortak kök fiillerin Mukaddimetü'l-Edeb (=MKE)'deki anlam paralellikleri incelenmiştir.

Ele alınan ortak kök fiiller için öncelikle Kırgızca ve Türkçedeki iki sesli ortak kök fiillerin taraması yapılmış, ardından MKE ile karşılaştırılarak anlam paralellikleri incelenmiştir.

Çalışmada ortak kök fiillerin anlamları verilirken MKE'deki anlam, metinde geçen cümle ve günümüz Türkçesine aktarması da verilmiştir. Ardından Kırgızca ve Türkçede sadece paralel ya da yakın anlam varsa gösterilmiştir. İlgisi olmayan anlamlar çalışmaya eklenmemiştir. Çalışmanın belli bir sınırdan olmasına dikkat edilerek iki dildeki ortak kök fiillerin anlam özellikleri hakkında bazı tespitlerde bulunulmuştur.

İlgili kelimelerin anlamsal durumlarını incelemek amacıyla “Mukaddimetü'l-Edeb (1993)”, “Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II (2011) ve “Türkçe Sözlük (2011)” temel alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kök fiil, Kırgızca, Türkçe, anlam, Mukaddimetü'l-Edeb, paralellik, Harezmi, Türk dilleri, değişme, karşılaştırma.

Али Челик,

Кыргыз-Түрк Манас университети

**ЭКИ ТЫБЫШТАН ТУРГАН ОРТОК УҢГУ ЭТИШТЕРДИН СЕМАНТИКАЛЫК
ПАРАЛЛЕЛДИКТЕРИ
(МУКАДДИМЕТУ'Л-ЭДЕБ, КЫРГЫЗЧА ЖАНА ТҮРКЧӨ НЕГИЗИНДЕ)**

Кыскача мазмуну

Кыргыз жана түрк тилиндеги эки тыбыштан турган (VK жана KV) орток уңгу этиштердин “Мукаддиметү'л-эдеб” (=MKE) аттуу эмгектеги орток уңгу этиштердин семантикалык параллелдиктери изилденген.

Изилдене турган орток уңгу этиштер үчүн адегенде кыргыз жана түрк тилиндеги эки тыбыштан турган орток уңгу этиштер топтолгон. Андан кийин MKE менен салыштырылып семантикалык параллелдиктери изилденген.

Даярдалган макалада орток уңгу этиштердин маанилери берилип жатканда MKEдеги маани, оригинал тексттеги сүйлөм жана азыркы учурдагы түрк тилине котормосу да кошулган. Андан

кийин кыргыз жана түрк тилиндеги параллел жана жакын мааниге ээ уңгу этиштер берилген. Тиешелүү болбогон этиштерге орун бирилген жок. Илчилмий макаланын белгилүү чекте болуусу байкалып, эки тилдеги орток уңгу этиштердин семантикалык өзгөчөлүктөрү тууралуу айрым далилдөөлөр айтылган.

Макалада орток уңгу этиштер үчүн “Мукаддиметү’л-эдеб (1993)”, “Кыргыз тилинин сөздүгү I-II (2011) ve “Түркчө сөздүк (2011)” негиз алынган.

Түйүндүү сөздөр: Уңгу этиш, кыргызча, түркчө, маани, Мукаддиметү’л-эдеб, параллелик, Харизм, түрк тилдери, өзгөрүү, салыштыруу.

Ali Celik,
Kyrgyzstan-Turkey Manas University

PARALLELISM OF MEANING AT COMMON ROOT VERBS WITH TWO VOICES (BASED ON MUQADDIMA AL-EDAB, KYRGYZ AND TURKISH LANGUAGES)

Abstract

In Turkish and Kyrgyz languages with two voices (VC and CV), and the meaning parallels of the common root verbs in Muqaddimat al-Edab (=MKE) have been studied. In Turkish and Kyrgyz languages common root verbs with two voices were scanned for the common root verbs discussed, and then their meaning parallels were examined by comparing them with MKE. In the study, the meanings of common root verbs are given, while the meaning of MKE, the sentence in the text and its transfer to modern Turkish are also given. Then Kyrgyz and Turkish languages are shown only if there is a parallel or close meaning. Unrelated meanings were not added to the study. By paying attention to the fact that the study is at a certain limit, some determinations have been made about the semantic properties of common root verbs in two languages. In order to study the semantic status of the related words, “Muqaddimat al-Adab (1993)”, “Kyrgyz Language Dictionary I-II (2011) and “Turkish Dictionary (2011)” were taken as the basis.

Key words: Turkish, Kyrgyz, root verb, meaning, Muqaddimat al-Adab, parallelism, Khwarezm, Turkic languages, change, comparison.

Giriş

Günümüzde Kırgızca ve Türkçe farklı gruplarda yer almasına rağmen, bu farklılık derin ayrılıklara sebep olmamaktadır. Yer yer leksikolojik, gramatikal ve fonetik değişiklikler ilk göze çarpan unsurlardır. Genel sınıflandırma içinde Kırgızca, Kıpçak; Türkçe, Oğuz grubundadır.

Dilde birtakım farklılıkların tespitinde artzamanlı ve eşzamanlı çalışmaların rolü çok önemlidir. Özellikle dil tarihi için tarihî dönemlere ait eserlerin incelenmesinde hedef dil ya da diller için ortak noktalar tespit edilebilirken zaman ilerledikçe kültürel değişim, siyasi etkiler, toplum sosyolojisi vb. sebeplerden dolayı farklılıklar da görülmektedir.

Mukaddimetü’ l-Edeb, genel Türk dillerinin incelenmesinde önemli eserlerdendir. Divanu Lügati’t Türk’ten sonra sözlükçülük tarihimizin önemli sözlüklerinden olup Harezmi Türkçesi döneminin akla gelen ilk yapıtlarındandır. Bu ve buna benzer dil hazineleri yardımıyla dildeki bazı değişimler ya da gelişmeler hakkında çeşitli fikirler yürütülebilmektedir.

Genel hatlar çerçevesinde kök fiille ilgili şu tanımlar bulunmaktadır:

“Hiç ek almayıp, morfolojik olarak köke ve eke ayrılmayan, kendince anlamı olan fiil türüdür: çık-, bar-, cür-, tur-, kör-, otur...” [1. S. 121; 2. s. 175].

“Sonu hiçbir zaman ekle birleşmeyip anlamsal ve yapısal olarak bölünemeyen, iş, hareket, durum vb. bildiren bir ya da birkaç heceden oluşan fiillerdir.” [3. s. 88; 4. s. 224].

“Fiil kökenli kelimenin bölünemeyen; iş, hareket, oluşları eksiz gösterebilen, sonraları ortaya çıkmamış ve çoğunlukla bir heceli olan fiillerdir: bak-, koş-, gül-, oku...” [5. s. 21-22; 6. s. 126; 7. s. 558].

0. Kısaca Harezmi Türkçesi

Harezmi Türkçesi, tarihî kaynaklara göre 7. yüzyıldan

itibaren Türkleşmeye başlayan Harezmi bölgesinde gelişmiş, Karahanlı ile Çağatay Türkçesi arasında köprü görevi gören tarihî dil dönemidir. Farklı dil özelliklerine sahip Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının bir arada yaşaması ve birbirleriyle olan sosyolojik, kültürel, ticari vs. ilişkiler neticesinde dilde de gramatikal ve leksikolojik olarak çeşitlilik oluşmuştur [8. s. 17].

Bu döneme ait tanınmış eserlerden bazıları şunlardır: Nâsirü’ d-dîn bin Burhânü’ d-dîn Rabgûzî’nin Kısasü’ l-Enbiyâ’sı, Kerderli Mahmud bin Ali’nin Nehcü’ l-Ferâdis’i, Mahmûd bin ‘Ömer ez-Zemahşerî’nin Mukaddimetü’ l-Edeb’i, Mu’înü’ l-Mürîd (Müellifi, kesin olarak belli değildir).

1. Mukaddimetü’ l-Edeb

Asıl adı Mahmûd bin ‘Ömer ez-Zemahşerî olan müellif, Harezme bağlı, Zemahşer adlı kasabada doğmuştur. Gençliğinde iyi derecede eğitim alıp din ilimlerinde, tefsir, lügat, ıstikak gibi çeşitli konularda devrin önemli isimleri arasına girmiştir [9. s. 6]. Eseri olan Mukaddimetü’ l-Edeb’i, Atsız bin Muhammed bin Anuş Tigin’e ithaf edilmiştir. Arapça dönemin ilim dili olduğu için ve bu dile de ilgi duyan Atsız, Zemahşerî’den saray kütüphanesi için sözlük hazırlamasını ister. Bu istek doğrultusunda Zemahşerî tarafından Mukaddimetü’ l-Edeb adlı eser yazılmıştır [8. s. 39-40; 9. S. 7].

Eserin yazılış tarihi kesin olarak belli olmasa da, muhtemelen 1127-1144 yılları arasında yazılmış olması gerekir. Çünkü Zemahşerî’nin ölüm tarihi 1144 olduğuna göre, ölümünden sonra eserin yazılması mümkün değildir [8. s. 40].

Mukaddimetü’ l-Edeb; isimler, fiiller, harfler (isim ve fiil harici olanlar), isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere 5 bölümden oluşur. 19 adet nüshası olan eserin dil malzemesi olarak en zengini Şuşter nüshasıdır. Türkçe ve Farsça

açıklamalar bakımından zengindir. Bu nüshanın yazıldığı yer, tarih, müellif ya da müstensih bilinmemektedir. Kâğıt ve yazı özellikleri bakımından yapılan incelemelerde Şuşter nüshasının 13. yüzyılda yazıya geçirildiği düşünölmektedir [9. s. 7-11].

Eser, Arapça öğretmeyi amaçlayan bir sözlüktür. Kelimeler yanında kısa cümleler de vardır. Farsça, Osmanlıca, Çağatayca, Moğolca gibi çeşitli dillere tercümelere yapılmıştır [8. s. 40].

Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemi sözlüklerinde bulunmayan, sadece bir defa geçen kelimelerin de yer aldığı Mukaddimetü'l-Edeb, bu özelliğiyle Divânu Lügâti't-Türk'ten sonra Orta Türkçe döneminin en zengin kelime hazinesini içine alan bir sözlüktür [8. s. 39; 9. s. V].

Hazırlanan bu makalede hem Harezmi döneminin hem de sözlükçülük tarihimiz açısından önemli bir yere sahip olan Zemahşeri'nin Mukaddimetü'l-Edeb adlı eseri temelinde iki sesli ortak kök fiillerin Kırgızca ve Türkçedeki anlam durumları hakkında bazı tespitlerde bulunulacaktır.

2. İki Sesli Ortak Kök Fiiller

2.1. Kırg. ~ Türk. < aç-

MKE.: aç-: açmak, açıklamak "...oruç tutgan oruç açdı..." [...oruç tutan oruç açtı...] 14/8; "...ökünçni açdı..." [...pişmanlığı açıkladı...] 36/7-8

Kırg.: aç-: 1. Kapalı şeyi açık duruma getirmek. "Şafağa yakın, Akbar kapısını açıp "Baba" dedi"- Ubukeyev.

Türk.: aç-: 1. Bir şeyi kapalı durumdan açık duruma getirmek: "Kapıyı açıp içeri giriyorum." - Adalet Ağaoğlu 2. Engeli kaldırmak: "Karla kapanan yolu açmak." 3. Sarılmış, katlanmış, örtölmüş veya iliklenmiş olan şeyleri bu durumdan kurtarmak: "Kadın hamalı dışarı çıkardı, sonra çantasını açıp birkaç lira çıkardı." - Memduh Şevket Esendal. 18. Bir konu ile ilgili konuşmak. 19. Avunmak veya danışmak üzere söylemek, içini dökmek: "Size derdimi açmaya geldim." - Falih Rıfkı Atay.

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.2. Kırg. ~ Türk. < ak-

ak- I: akmak "...aktı yaş..." [...aktı yaş...] 65/7

ak- II: yağma etmek "...yaşındı, körüş etdi tişi akdılar..." [...saklandı, peçeyle (yüzünü) kapattı kadın, saldırdılar...] 129/1

Kırg.: ak-: 1. Sıvının (su, süt vb.) olağan şekilde aşağı doğru dökülen, ilerleyen durumu; dere, ark, su yatağının bir tarafa yön alıp ilerlemesi (suya göre). "Kıvrılıp akan büyük dere, iğneye giren küçük ipe benzer." - Bökönbayev. 2. Su, sıvı, ter vb. süzölüp, dökölüp durmadan akan, sızarak akışı. "Ter akar. Kovadan su akar."

Türk.: ak-: 1. Sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler bir yerden başka bir yere doğru gitmek: "Eskiden Sakarya, bu köprüünün altından akarmış." - Sait Faik Abasıyanık 2. Sıvı maddeler aşağıya yönelmek. 3. Sıvı bir madde bir yerden çıkmak. 4. Bir kap veya bir yer, içindeki veya üstündeki sıvıyı sızdırmak: "Dam akıyor."

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda ak-I için paralellik vardır. Günümüze kadar da anlam kaybı yaşamadan varlığını korumaktadır; fakat ak-II'nin anlamı Kırg. ve Türk. de kullanılmamaktadır. Bu anlamın sadece MKE.de kaldığı görülür.

2.3. Kırg. ~ Türk. < al-

MKE.: al-: almak "...azık aldı..." [...yiyecek aldı...] 186/8

Kırg.: al-: 1. Bir şeyi elle tutmak, tutma durumunda olmak, bir şeyi kendi tarafına geçirmek. "Barpı otuz somluk sarı kâğıdı cebinden alıp Andrey'e verdi." - Baytemirov. 2. Kapı sıkıca tutmak (kuşlar için). "Vak vak diye öten ördeği, kaçırıp kuş alsın." - Olcobay ile Kişimcan

Türk.: al-: 1. Bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmak: "Sağ elinin çevik bir

hareketiyle başındaki tölbendi çekip aldı." - Necati Cumalı 2. Satın almak.

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.4. Kırg. ~ Türk. < as-

MKE.: as-: asmak "...astı itge halkanı..." [...astı halkayı köpeğe...] 232/4

Kırg.: as-: 1. Bir şeyi aşağı sarkacak biçimde ilmek; bağlamak. "Süzme koyulan torbayı duvara asıp, yengemiz kapıya yöneliverdi." - Ala-Too 2. Darağacına asmak, darağacına asarak öldürmek. "Kanibek'in kolunu, ayağını bağlatıp ağaca asmak istemişti." - Cantöşev

Türk.: as-: 2. Üzerine takınmak, kuşanmak.

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.5. Kırg. ~ Türk. < aş-

MKE.: aş-: aşmak, çıkmak, geçmek "...aştı dereceye yükey boldı..." [...çıktı dereceye yüce oldu...] 192/4

Kırg.: aş-: 1. Dağdan, geçitten v.b öteye geçmek, geçip gitmek. "Geçidi büyük dağ geçti, akışı sert su geçti." - Er Töştük. 2. Belli bir sınırdan, ölçüden vb. geçmek, ondan fazla olmak. "Yirmisini yeni bitiren yiğit de kahraman olur." - Bökönbayev.

Türk.: aş-: 1. Yüksek, uzak veya geçilmesi güç bir yerin öte yanına geçmek: "İki gündür sarp dağ yollarından aşılıyor." - Falih Rıfkı Atay 2. Süre geçmek, bitmek, sona ermek. 3. Geçmek: "Üstelik çekingenliğin de kaybolmuş hatta sokulganlığı aşarak girişkenlik derecesini bulmuştu." - Tarık Buğra.

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.6. Kırg. ~ Türk. < at-

MKE.: at-I: (adım) atmak "...yalıyatdı kılıçını ätdi mündi ingenni..." [...çıkardı kılıcı (adım) attı, bindi inene...] 150/8

MKE.: at-II: atmak "...yavutdı aña aw attı aña yakındın..." [...yaklaştı ona av, attı onu yakından...] 5/6

MKE.: at-III: (tan yeri) ağarmak "...attı dañ körünmes boldı yañı ay..." [...ağardı tan, görünmez oldu yeni ay...] 158/4

Kırg.: at-: 2. Bir şeye bakıp fırlatmak, vurmak; hedefe tam isabet ettirerek sarsmak. "Aşık kemiğini at. Çükö at."; "Alımkul'un alıp vurduğu taş, Tagay'ın kulağına değip akılı gitti" - Abdukarimov.

Türk.: at-: 1. Bir cismi bir yöne doğru fırlatmak: "Taşı suya atmak."

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik at-II'de vardır. Günümüze kadar anlamını korumuştur; fakat at-I ve at-III'teki anlamlarla ilgili herhangi bir iz yoktur. Sadece MKE.de kaldığı görölmektedir.

2.7. Kırg. ~ Türk. < az-

az-: azmak, yoldan çıkmak "...azdı yoldın..." [...çıktı (doğru) yoldan...] 2/1

Kırg.: az-: 1. Serseri serseri dolaşmak, yolunu kaybetmek, bozmak. "Halkımdan ayrıldım görünmeyip, kaygı çok içten bölünmeyip" - Toktogul.

Türk.: az-: 1. Taşkınlıkta ileri gitmek: "Çocuklar azdı."

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.8. Kırg. ~ Türk. < em-

em-: emmek "...anası yüklük erken süt emgen oğlan..." [...anası hamileyken süt emmiş oğlan...] 54/2

Kırg.: em-: Meme ya da boncuktan emmek; karın doyurmak. "Tarlada buzağı emse, evde onun sütüne it karışır." - Atasözü

Türk.: em-: 1. Dudak, dil ve soluk yardımıyla bir şeyi içine çekmek, somurmak: "Çanağımdaki köpüklü sütü emer gibi içeceğim." - Sait Faik Abasıyanık

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.9. Kırg. ~ Türk. < et-

MKE.: et-: etmek, yapmak "...semritdi koyunnu açuk etdi işni..." [...şışmanlattı koyunu belli etti işi...] 34/4

Kırg.: et-: İş, hareketin gerçekleşmesini, bir şeyin hareketini bildiren yardımcı fiil. "Babaanne şimdi yavaş söyleyip torununa geçmişi anlattı." - Sıdıkbekov.

Türk.: et-: 1. Bir işi yapmak: "Şemsi, sıra düştükçe emlak komisyonculuğu ediyordu." - Haldun Taner.

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.10. Kırg. ~ Türk. < iç-

MKE.: iç-: içmek "...alp er ant içti..." [...cesur kişi ant içti...] 32/6; ...içküsün içdi... [...içkisini içti...] 129/6

Kırg. iç-: 1. Sıvıyı ya da sulu yemeği yutmak. "Hava yuttum, kıımız içtim, dinlendim." - Ümötaliyev.

Türk.: iç-: 1. Bir sıvıyı ağza alıp yutmak: "Bir oluktan buz gibi bir su içtik." - Sait Faik Abasıyanık. 2. Sigara, nargile vb.nin dumanını içe çekmek: "Evinden, pek seyrek zamanlarda içtiği nargilesini istedi." - Halide Edip Adivar. 3. Bir şey, bir sıvıyı içine çekmek, emmek: "Toprak suyu içer."

MKE.de anlam sadece "içmek" olarak verilmiş ve başka bir örnekte bu durum belirsiz kalmıştır. Mesela "...alp er ant içti..." [...cesur kişi ant içti...] 32/6 ifadesinde doğrudan "içmek" anlamı yoktur. Burada sadece "içmek" anlamına sahip olan ...içküsün içdi... [...içkisini içti...] 129/6 cümlesindeki örneğe ait Kırg. ve Türk.de anlam paralelligi vardır.

2.11. Kırg. ~ Türk. < il-

MKE.: il-: takmak, bağlamak "...er ildi anga kınğaklarını, baturdı anga..." [...kişi taktı ona tırnaklarını, batırdı ona...] 5/8

Kırg.: il-: 1. Bir şeyi asmak, kısırtıp koymak. "Paltosunu çıkarıp ildi." - Tokombayev. 2. Askısı olan şeylerin askısını sağlamlaştırmak, sağlamlaştırmak için askıyı geçirmek delmek. "İzakul kapısını kapayıp gizlice konuştu." - Beyşenaliyev.

Türk.: il-: 1. Hafif bir düğüm yaparak bağlamak. 2. Halı dokurken düğümleri bağlamak.

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.12. Kırg. ~ Türk. < oy-

MKE.: oy-: oymak, delmek "...bir közini körmez kıldı oydu..." [...bir közünü kör etti, oydu...] 98/7

Kırg.: oy-: 1. Kazmak, çukurlaştırmak. "[Aşır] Mustafa ile beraber kömürün katı katmanını kazmaya çalıştılar." - Sasıkbayev. 2. Deşmek, oymak. Boş olmayan bütün anızlar, aşağıda kavun, karpuz var. "Böğrünü oyup gitmesin, karga denen kansızlar." - Osmonov.

Türk.: oy-: 1. Keskin, sivri uçlu bir cisimle bir şeyi yontarak veya delerek çukur oluşturmak: "Bir ağaç kütüğünü keser, oyar, nakışlayıp bezzerdi." - Samiha Ayverdi.

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.13. Kırg. ~ Türk. < öl-

MKE.: öl-: ölmek "...yiğit erken öldi..." [...yiğitken öldü...] 131/7

Kırg.: öl-: 1. Hayatı durmak, ölmek, yok olmak, dünyadan ayrılmak. "Şükrederek, bağ eğmeyerek, tekrar tekrar vurarak öleceğiz." - Manas.

Türk.: öl-: 1. Yaşamaz olmak, hayatı sona ermek, can vermek: "Şerefli insanlar olarak yaşayacak, şerefli insanlar olarak öleceğiz." - Esat Mahmut Karakurt. 2. Bitki, solmak: "Bu çiçekler dayanmaz, çabuk ölür."

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.14. Kırg. ~ Türk. < öp-

MKE.: öp-: öpmek "...öpdı taşni tüpledi anı..." [...öptü taşı, kökünden çıkardı onu...] 141/7

Kırg.: öp-: İyi gördüğünü, sevdiğini, saygı gösterdiğini

bildirmek amacıyla karşılaşıldığında, buluşulduğunda vb. zamanlarda dudaktan değdirmek, dudaktan değdirip sevmek. "Hüzünlenip dalgın dalgın bakmasın, evladımın yanağından öpüver!" - Momunova.

Türk.: öp-: Sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye veya birine değdirmek: "Heyecandan mest olarak öptüm elini / Sonra akşam yemeğine çağırıldı beni" - Enis Behiç Koryürek.

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

2.15. Kırg. ~ Türk. < ör-

MKE.: ör-: yükselmek, kalkmak "...Taңrıga kulluk töresin öre durguzdı..." [...Tanrı'ya kulluk töresini kaldırıp diktirdi...] 17/6

Kırg.: ör-: Saçı, kayışı, ipi üç ya da daha fazla alarak, birbiriyle iç içe geçirerek sarmak, sırasıyla birbirine sıkıca sarmak, bir özeğe birleştirmek, ip, halat vb. şeyi burmak. "İkiye bölüp ördüğü saç. Küçültülüp örülen kamçı."

Türk.: ör-: 1. İplik, yün, tel, saz vb.ni birbirine dolayarak veya geçirerek işlemek veya tezgâhta dokumak: "Balık ağı örerken, ağları tamir ederken okur o!" - Sait Faik Abasıyanık. 2. Kumaşlardaki delikleri elde iplikle besleyerek kapatmak: "Paltonun sırtını güve yemişti de ben örmüşüm." - Burhan Felek. 3. Saç, yele vb. şeylerin tellerini birkaç bölüme ayırıp birbirine geçirmek yolu ile dağınıklıktan kurtarmak: Kız saçlarını örmüş. 4. Duvar yapmak veya onarmak: "Bu duvarı iki günde ördüler."

MKE.deki anlam, doğrudan Kırg. ve Türk.de yoktur. Kırg. ve Türk.de daha çok saç, yün, ip vb. temelinde gelişmiştir. MKE.de "bir şeyin yükselmesi, kalkması" anlamın Türk. de 4. anlamda benzer şekilde olduğu düşünülebilir. Çünkü duvarın örülmesi de aslında duvarın yükselmesi, belli bir yüksekliğe erişmesi gibi düşünülebilir.

3.16. Kırg. ~ Türk. < de-

MKE.: tē-: demek "...ş'i'rni sen rivāyet kılğın tēdim..." [... şii'ri "Sen anlat." dedim...] 107/6

Kırg.: de-: 1. Demek, söylemek. "Deyiverip, söyleyiverip, kendim de çok konuşan gibi olacaktım." - Ubukeyev.

Türk.: de-: 1. Söylemek, söz söylemek: "Eskilerin dediği gibi beşer, şaşar." - Burhan Felek

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

3.17. Kırg. ~ Türk. < uç-

MKE.: uç-: uçmak "...anıñ katında uçtı..." [...onun katında uçtu...] 100/7

Kırg.: uç-: 1. Gökyüzüne, havaya kalkmak (kanatlılar, uçak vb.). "Karagay-Bulak, Yong Ak-Suu, gölden uçtu çok çoğu ak kuğu." - Sıdıkbekov.

Türk.: uç-: 1. Kuş, kanatlı böcek vb. hareketli kanatları yardımıyla havada düşmeden durmak, havada yol almak: "Biraz havalanıp bir başka kayaya kadar uçtu." - Sait Faik Abasıyanık. 2. Uçak vb. araçlar özel mekanizma ile yerden yükselmek, havada yol almak. 3. Sıvı, gaz veya buhar durumuna geçmek.

MKE., Kırg. ve Türk.de için verilen anlamlarda paralellik vardır. Günümüze kadar anlam kaybı yaşanmamıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

MKE. temelinde yapılan çalışmada birtakım durumlar ortaya çıkmıştır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

- 15 adet kök fiilde anlamsal paralellik vardır: aç-, ak-I, al, as, aş-, at-II, az-, em-, ét-, il-, oy-, öl-, öp-, te-, uç.

- MKE.'de ak-II, at-I ve at-III kök fiillerindeki anlam, ne Kırgız ne Türk dilinde vardır.

- MKE.'de ör- fiilinin doğrudan anlamı günümüzde kullanılmamaktadır.

- MKE.'nin sözlük bölümündeki iç- fiili için "yemin etmek" anlamının da verilmesi gerekirdi: "...alp er ant içti..." [...cesur kişi ant içti...] 32/6

- Ortak kök fiillerin sayısı temelde 17 olup, sadece ör-

filinin durumu biraz farklılık taşımaktadır.

• Ses bilgisi konusuna hiç girilmemiştir. Fakat МКЕ. tē- < Kırg.: de- ~ Türk.: de- yapısının sadece 1 adet fiil olduğu görülür.

KAYNAKLAR

1. Dıykanov, K.-Kudaybergenov, C. (1957) *Kırgız Tilinin Morfoloğiyası (Kol Cazma Ukugunda)*. Frunze: _____.

2. Cakırov, I.-Turusbekov, S.- Mayrıkov, D. (1955) *Kırgız Tilinin Grammatikası. 1. Bölük*. Frunze: Kırgızokuumambas.

3. (1958) *Azırkı Kırgız Adabiy Tili (2. Bölüm)* Frunze: Kırgızokuupeadmambas.

4. Ediskun H. (1988). *Türk Dilbilgisi. Ses Bilgisi-Biçim Bilgisi-Cümle Bilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

5. Çotuksöken, Y. (1991) *Türkçe'de Ekler-Kökler-Gövdeler*. İstanbul: Cem Yayınevi.

6. İmer, K.-Kocaman, A.-Özsoy, A.S. (2011) *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

7. Gülensoy, T. (2015) *Türkçe El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

8. Ata, A. (2016). *Çağatay Türkçesinin İlk Devresi. Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

9. Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb. Hvarizm Türkçesi İle Tercümeli Şuşter Nüshası. Giriş-Dil Özellikleri-Metin-İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

10. (2011) *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

11. (2011) *Kırgız Tilinin Sözdüğü I-II*. Bişkek: Avrasya Press.